

УДК 398.7+159.963.3](477)
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2022.21.064>

ТЕМЧЕНКО АНДРІЙ

доктор історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна).

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3999-9459>

TEMCHENKO ANDRII

a Doctor of History, a professor at the Department of the History of Ukraine of Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University (Cherkasy, Ukraine).

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3999-9459>

Бібліографічний опис:

Темченко, А. (2022) «Текст» і «контекст» сновидіння (на матеріалі традиційної культури). *Матеріали до української етнології*, 21 (24), 64–73.

Temchenko, A. (2022) *Text and Context of Dream (After the Material of Traditional Culture)*. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 21 (24), 64–73.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2022. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

«ТЕКСТ» І «КОНТЕКСТ» СНОВИДІННЯ (на матеріалі традиційної культури)

Анотація / Abstract

Вступ. У статті розглянуто «текст» сновидіння, який фіксується в усних переказах і рукописних «сонниках».

Мета публікації полягає у вивченні процесу формування міфологічного наративу, основу якого складають сновидіння.

Методи дослідження акумулюють засоби наукового пізнання, запозичені з філософії, психології та культурної антропології.

Отримані результати. У традиційній культурі сновидіння сприймається як метаповідомлення, що має бути адаптованим для інших представників соціуму. Трансформація сновидіння на текст відбувається шляхом логічного пояснення малозрозумілих образів сну, тобто візуально-асиметричні видіння підсвідомого ніби «втискуються» в параметри причинно-наслідкової послідовності.

Характерною особливістю різних текстів сновидіння є певна схожість, що пояснюється тим, що вони формуються в спільному ментальному полі культури. У зв'язку із цим їхнє тлумачення відбувається в межах поняттєвого апарату міфологічної картини світу, яка є дуальною. «Типові» сюжети сновидінь і варіанти їхньої інтерпретації містяться в так званих сонниках.

Існування дотепер снотлумачної традиції свідчить про її актуальність і пояснюється потребою сучасників у встановленні «контакту» з невидимим світом з метою «володіння» прихованими знаннями та передбачення майбутнього. У такому разі текст сновидіння набуває діалектних характеристик, оскільки є результатом міфологічного мислення, але одночасно саме продукує ментальні алгоритми. Отже, вербальна трансляція сну розуміється як творення тексту міфу, що може позиціонуватися як власна або колективна історія.

Незважаючи на те, що сучасна культура тяжіє до індивідуалізації і певної ізолюваності, сновидіння не завжди сприймається як суто персональне повідомлення, що зумовило виникнення феноменологічних підходів у його трактуванні.

Ключові слова: міф, наратив, образ, обряд, підсвідомість, психіка, «сонник», сновидіння, текст, традиційна культура.

Introduction. The text of a dream, recorded in oral lore and handwritten books of dream interpretations, is considered in the article.

The published work is aimed at the study of the process of forming a mythological narrative, which is based on dreams.

Research methods accumulate tools of scientific knowledge, borrowed from Philosophy, Psychology and Cultural Anthropology.

The obtained results. In traditional culture dreaming is perceived as a meta-message that must be adapted to the other members of society. The transformation of a dream into a text occurs through a logical explanation of obscure images of sleep, i. e. visually asymmetric visions of the subconscious as if *squeezed* into the parameters of the causal sequence.

A certain similarity is considered as a typical feature of different dream texts. It is explained by the fact that they are formed in a common mental field of culture. In this regard, their interpretation takes place within the conceptual apparatus of the mythological picture of the world, which is dual. *Typical* dream plots and variants of their interpretation are contained in the so-called books of dream interpretations.

The existence of the dream interpretation tradition until nowadays is an evidence of its relevance and is explained by the need of contemporaries to establish *contact* with the invisible world in order to *possess* hidden knowledge and predict the future. In this case, the text of the dream acquires dialectal characteristics, because it is the result of mythological thinking, but at the same time it produces mental algorithms. Thus, the verbal translation of a dream is understood as the creation of a text of the myth that can be positioned as its own or collective history.

Despite the fact that modern culture tends to individualization and a certain isolation, dreaming is not always perceived as a purely personal message, that has caused the emergence of phenomenological approaches in its interpretation.

Keywords: myth, narration, image, rite, subconsciousness, psyche, *book of dream interpretations*, dreams, text, traditional culture.

Вступ. Важливим фактором, який впливає на формування міфологічних уявлень, є сновидіння. Очевидно, що проблема дослідження цього трансцендентного явища є комплексною, адже вивчення міфології сну нерозривно пов'язане з медициною, психологією і філософією. У цьому аспекті цікавими видаються праці вітчизняних та зарубіжних учених, де здійснюється пошук відповідей на актуальні питання щодо механізмів формування міфологічних уявлень про сон, а також значення тексту сну в контексті культури [4, с. 156–159; 5; 8, с. 159–167; 10; 14; 15; 19].

Виклад основного матеріалу. Залишаючи поза увагою питання стратегії трактування смислів сновидіння, якими переважно опікується психологія [2, с. 249–264; 13, с. 175–178; 16], зупинимося на способах його трансляції в наратив культури, що умовно складається з двох етапів: озвучення-переказування та пояснення-передбачення. Трансформація сновидіння в культурний або персональний контент нерозривно пов'язана з процесом переказування, унаслідок чого воно стає текстом, а його обрядові функції «вмикаються» з урахуванням контексту (трактування) й позамовної ситуації (умов і мети переказування). Важливість вербалізації «почутого» й «побаченого» уві сні пояс-

нюється тим, що в синкретичній за своєю природою традиційній культурі категорія «персонального» є розмитою. Індивідуальне сновидіння може стосуватися всього колективу, оскільки сприймається як специфічна комунікативна модель – попередження, свідчення, повідомлення чи застереження. Не випадково «переказані» сновидіння нагадують поширені міфологічні сюжети, що дало підстави К.-Г. Юнгу та М. Еліаде проводити паралелі між цими, здавалося б, несумісними явищами.

У процесі осмислення й переказування сновидіння стає адаптованим і завершеним текстом. З очевидних причин пошук знакової відповідності сновидних образів і понятійного апарату повсякденності залишається невирішеним завданням [3, с. 66–67], позаяк виходить за межі наукової типології. Натомість у традиційній культурі були вироблені основні засади такого «перекладу». Звідси існування специфічних словників – так званих сонників, які, оперуючи понятійними категоріями міфу, пояснюють значення сновидінь. Тлумачення снів за допомогою «сонників» відбувається в межах дуальних відношень, що регламентують життя традиційного суспільства¹. У такому аспекті «сонник» становить систему елементарних інтерпретаційних кодів, що ви-

користуються як ключі для тлумачення прихованих смислів сновидіння. Незважаючи на те, що вірогідність правильного трактування не завжди відповідає очікуваним результатам, існування «сонників» як артефакту традиційної культури є виправданим, оскільки вони забезпечують ключову ділянку міфологічного світогляду – транслують зв'язок із позамежним і незвіданим. Наприклад, коли відсоток «правдивості» тлумачення сновидінь є незначним, у силу вступає парадоксальна логіка традиційного мислення, характерна також для мантики. Зокрема, під час ворожіння пропонується перелік подій, які можуть здійснитися невдовзі. Натомість «збувається» лише незначна частина почутого, скажімо, чотири відсотки, але цього виявляється достатньо для підтвердження правоти віщування. Інші дев'яносто шість відсотків не беруться до уваги і сприймаються як допустима похибка. У статистичних розрахунках межа похибки є зворотно пропорційною і складає два-чотири відсотки від прогнозованого результату. Принцип «зворотної похибки» проєктується майже на всі явища, пов'язані з передбаченням і моделюванням майбутнього. У такому разі «сонник» є своєрідною інструкцією, набором смислових «кліше», за допомогою яких формується наратив культури, точніше – ті елементи, що узгоджують сновидіння і міф [1].

Існування «сонників» як явища культури зумовлене спробою впорядкувати картину світу, зокрема ті аспекти, що стосуються території невидимого. Мовою психології «сонник» розуміється як перелік типових значень, за допомогою яких пояснюються ірраціональні образи підсвідомого, «втиснені» в прокрустове ложе причинно-наслідкових конструкцій тексту². Адаптація сновидіння до лінійно-дуальної логіки міфу нагадує описи інших нестабільних станів, пов'язаних із пошуком і встановленням смислових паритетів в антагоністичних відношеннях «свого / чужого», «людського / природного» або «свійського / дикого». Інсталяція сновидіння в дуальну структуру міфологічної картини світу дає змогу «присвоїти» сюжетам і образам відповідні значення, унаслідок чого вони стають інтегральними знаками, які забезпечують зв'язок сну і міфу («підсвідомого» і

«свідомого»). Наприклад, сон про зуби асоціюється з близьким оточенням (рудимент родової належності, знак спільного харчування), що пояснює сюжети з елементами збільшення / зменшення їхньої кількості, величини, зовнішнього вигляду, пігментації тощо.

Методи тлумачення сновидінь відповідають загальним принципам міфологічної прогностики, коли приховане (майбутнє) розпізнається за ознаками проявленого (теперішнього). Сни в цьому разі зіставляються з народними способами передбачення погоди й виступають прикметою майбутнього, так само, як поведінка тварин чи атмосферні явища є маркером зовнішніх змін. Як і прикмети, окремі сновидіння мають раціональне пояснення. Приміром, ластівки, які літають низько, віщують наближення дощу. Річ у тому, що внаслідок атмосферного тиску комахи, які складають раціон харчування ластівок, перебувають ближче до землі. Сновидіння про мутну воду свідчить про можливе захворювання, адже бруд є причиною інфекції. Так само трактуються ірраціональні прикмети, у яких зіставляються ознаки видимого світу (астральні світила, небесні й атмосферні явища, поведінка тварин тощо) з «внутрішніми» станами, що візуалізуються в сновидіннях. Процедура зіставлення є типовою і базується на принципі подібності «міцного», «чистого», «рівного», «світлого», «молодого», «теплого», «сонячного» з удачею і здоров'ям; натомість від'ємні ознаки асоціюються з прикрими негараздами та недугами³. Отже, ті чи інші явища зовнішнього світу (як правило, нестандартні) сприймаються як показники фізичних або психічних станів індивіда, а їхнє тлумачення ґрунтується на асоціативних смислових зіставленнях.

Прагнення *rationale* упорядкувати спонтанні прояви підсвідомого, що візуалізуються уві сні (*χῆος*), повторює алгоритм «творення словом» (*λβῶος*), у результаті чого виникає текст (*κόσμος*). Присвоєння мимовільним образам сновидіння відповідних смислів (їхня уніфікація і «стандартизація») провокує зворотний ефект, коли вони (ці смисли) починають існувати самостійно, створюючи статичні наративні конструкти. Сформовані в такий спосіб ментальні моделі впливають на сприйняття дійсності, породжуючи прецедент

очікування або ефект Розенталя, а відтак володіють потенціальними можливостями до самонавіювання й моделювання майбутнього. Скажімо, у певних ситуаціях сон про «чорну» воду може бути причиною виникнення страхів і комплексів, пов'язаних із власним здоров'ям (приклад так званого підтверджувального упередження [17, с. 287–288]). У цьому разі дешифрування сновидіння як інформативного повідомлення (сприйняття як тексту) порівнюється лінгвістичним аналізом процесу мовлення (усного тексту) як упорядкованої вербальної реакції на спонтанні імпульси зовнішнього світу. Процес мовлення складається з варіативного поєднання звуків і складів, які, комбінуючись, еволюціонують у складніші змістові конструкції. Наприклад, окремі звуки і звукосполучення виражають лише мимовільні фізіо-емоційні реакції на кшталт: «а» – захоплення, біль, «о», «ба» – подив, «ой» – переляк, «ух» – втому (*natura*), а складніші утворюють текстові сполуки, де вони набувають ширшого смислу (*cultura*). На відміну від мовлення «елементарні» образи сновидіння є більш ємкими, оскільки існують на рівні підсвідомого (нагадують комірки електронної пам'яті), а в процесі «розшифрування» розгортаються в розлогі текстові конструкції. «Втиснення» сновидіння в логіку дискретності, послідовності й причинності формують зв'язки, схильні до змістових модифікацій, які «підлаштовують» раціональне до конструювання тексту з розмитих сновидних образів. Звідси творення сюрреалістичних паралельних, кільцеподібних і зворотних сюжетних ліній, що виникають під час «перекладу» сновидіння й активно використовуються в сучасній літературі та кінематографі.

Процес озвучення сновидіння ніби перереформатує внутрішні емоційні імпульси на текст, допомагає не лише осмислити й запам'ятати їх, але й дозволяє «завантажити» ментальні алгоритми, що можуть визначати поведінку індивіда. У цьому сенсі сновидіння можна трактувати як спосіб візуалізації не перетворених на текст (не структурованих, прихованих або пригнічених) емоційних станів, що виникли внаслідок нереалізованих потреб чи нестандартних життєвих ситуацій. Переказ сновидіння нагадує процес міфотворення, де «надумані» та «сфантазовані» факти

набувають реальних обрисів. Очевидність неочевидного, надуманого або асоціативно відчутого є підставою для творення «нових» сюжетів чи прийняття нестандартних рішень, що пояснює евристичну функцію сновидіння (хрестоматійними є історії з Д. Менделєєвим, Н. Бором, Е. Хоу, Ф. А. Кекуле, А. Ейнштейном). Саме в цьому криється феноменологічний підхід у тлумаченні сновидного дискурсу, що виглядає як «вторгнення (“іншого”) позасистемного, динамічного <...>, саме ця “іншість” вводить систему в рух: виводить із стану власної (статичної) рівноваги, створює простір непередбачуваності, породжує діалог. (Така) новизна є результатом принципово непередбачуваного, що є джерелом нового» [3, с. 67]. У цьому сенсі цікавою є думка психологів, зокрема Т. Буякас і С. Попова, які ставлять під сумнів доцільність існування однозначних методик, що застосовуються для трактування сновидіння: «...ортодоксальний психоаналіз, де вже є заздалегідь відома схема символів, досить жорстка, з гранично конкретними значеннями тих чи інших об'єктів, що проявляються у сновидінні. Фактично свободи для сновидця не залишено жодної – психоаналітик завжди знає більше від нього самого, і лише він може “правильно” проінтерпретувати сон» [3, с. 66]. Персональні послання (не пригнічені стороннім впливом – аналітикою чи традицією) виглядають як концентровані змістовні повідомлення. Лаконічність у поєднанні зі смисловим насиченням стискає їх до «розмірів» символу. Під час «перекладу» такого повідомлення / сновидіння об'єм інформації збільшується, але смисл зберігається або навіть частково втрачається, оскільки символічна реальність (яка є інтуїтивно образною) не може бути дзеркально ідентифікованою мовою буденності. Знаковий потенціал наративної лексики й синтаксису поступається образній потужності сновидіння. Зокрема, доволі складно переказати сновидіння так, щоб відтворити всі нюанси сюжету, які можуть відбуватися одночасно в кількох часових і просторових локаціях, протікати нелогічно, виглядати неетично й абсурдно тощо. Відповідний процес нагадує переклад з однієї мови на іншу з тією різницею, що відмінним є не лексичний, а понятійний апарат. Інакше кажучи, почуті й побачені уві сні образи концентру-

ють численні, гранично насичені смислом наративи, що значно ускладнює процес передачі інформації.

Узгодження різних способів тлумачення сновидіння (феноменологічний і міфологічний підходи) зумовлене багаторівневістю *psyche*. Схематично її можна уявити у вигляді юнгівської піраміди, переважну частину якої складають рівні підсвідомого (колективного та індивідуального), а вершина ототожнюється з процесом самоідентифікації і творчої самореалізації. Присвоєння сновидінням відповідних значень, які продовжують існувати до сьогодні у вигляді смислових алгоритмів, пов'язане з процесом міфотворення й зіставляється з первинними смислами культури. Напевне, що в цей період формується система дозволів і заборон, яка фіксує недоторканість позицій, пов'язаних із фізичним виживанням (ідеться про табу на канібалізм, інцест і сиродіння), а їхнє дотримання зумовлене історичними реаліями, оскільки первісні культури були пов'язані з магією вбивства й розмноження (превалювання «героїчної» і «матріархальної» сюжетики архаїчних міфів). З часом обов'язкові до виконання правила трансформуються в стереотипи колективної пам'яті, залишаючись у підсвідомому на рівні асоціацій. Очевидно, що давно сформовані образи впливають на уяву сучасників, а тому «виявляються у міфах і віруваннях, у творах літератури і мистецтва, у снах і мареннях» [2]. Спільні для всіх візії далекого минулого можуть продукувати сновидіння, що нагадують міфологічні сюжети, персонажами яких є тварини, рослини, казкові істоти (архаїчні тотеми), демонічні персонажі (табуйовані персонажі), літературні й кіногерої (сакральні помічники або антагоністи), покійники (пращури), родичі, знайомі, друзі, колеги (представники клану, роду, фратрії). Сновидець може споглядати неземні ландшафти, бути свідком або учасником незвичайних подій, помирати і воскресати, змагатися із силами зла, літати, транспортуватися в часі і просторі, здійснювати карколомні вчинки тощо. Шаблонність цих сновидінь свідчить про їхній зв'язок з колективними ментальними архетипами – первинними схемами образів, що «відтворюються несвідомо й апріорно формують активність уяви» [2], тому вони трактуються практично однако-

во. Іноді, залежно від індивідуального досвіду чи під впливом зовнішніх обставин, ці «шаблони» варіюються в деталях або створюють побічні сюжетні лінії. У такому разі переказування, а відтак і тлумачення сновидіння також має відбуватися за «визначеними» міфом правилами (традиція) або відхилятися від встановленої траєкторії, амплітуда якої залежить від ступеня індивідуалізації персони (вершина юнгівської піраміди). Сформовані таким чином смислові моделі трансформуються в усну традицію і фіксуються в згаданих вище «сонниках». У цьому разі «сонник» не лише є комунікативним каналом з «тим» світом, але й інтерпретує його сигнали, перекладаючи їх на мову сьогодення. Правду кажучи, «сонник» є першою спробою ретрансляції та уніфікації колективного підсвідомого (спільного «Я») в індивідуальний текст. Не випадково бум видавництва «сонників» припадає на 1920–1930-і роки ХХ ст., коли послаблюється авторитет церкви (руйнується «старий» міф) і з'являється інша ідеологія, яка претендує на появу нової колективної парадигми.

Текст сну, так само як і міфу, на відміну від індивідуальної творчості, не потребує процедури верифікації. Єдиним критерієм правдивості сновидіння є його переказ, що сприймається на віру. Трансляція сну на текст є «приватним» способом міфотворчості, позаяк оцінюється не саме сновидіння, а його словесне відтворення, яке озвучує, а відтак ніби матеріалізує уявні події. На відміну від *hominum industrialis* у традиційному суспільстві переказаний кимось сон стає загальним надбанням, особливо коли це стосується представників влади (жреців або вождів). Записуючись на плівку колективного досвіду, він може транслюватися іншими особами як пояснення минулого, теперішнього або передбачення майбутнього. Отже, «досвід починає еволюціонувати в наратив навіть під час згадування сну» [14, с. 211–224]. У зв'язку із цим доречно видається думка, що відтворення сновидіння як тексту нагадує переказ послідовності реальних подій, маркерами яких є не лише візуальні образи, але й одористичні, тональні й тактильні відчуття. Інакше кажучи, події сну співвідносяться в нашій уяві з *gestarum* (подіями минулого), що дає підстави сприймати сновидіння як специфічний

тип повідомлення. Відповідні висновки були підтверджені К. Хортон (University of Leeds), яка довела, що згадування сновидіння й відновлення в пам'яті реальних подій відбувається за схожим сценарієм, тому згодом сон може сприйматись як *veritas*. Дослідниця провела експеримент, у якому група респондентів протягом двох тижнів записувала свої сни. Одразу після цього вони мали фіксувати також реальні події попереднього дня. У результаті аналізу щоденників К. Хортон не знайшла суттєвих відмінностей між відтворенням сновидінь і дійсності, за винятком того, що в описах снів траплялися незвичайні деталі, пов'язані з відчуттям ірреального [7].

Асоціативні зіставлення снів з подіями минулого корелюються з архаїчними уявленнями про «час сновидінь» або «час богів» (*tempusdeorum*) – міфічної епохи до-творення, яка *від-творюється* у сновидіннях, занурюючи сновидця у стан *timelessness* («позачасової реальності») [15] (відповідні уявлення корелюються з поняттям «чистої» пам'яті П. Нора [6, с. 17–50]). У «примітивних» народів сновидіння асоціюється з вічним «не-тварним світом» («*eternaluncreated*»), у якому все суще перебуває в стані *antecreationem* (до творення) [18, р. 21]. Порівнюючи висновки К. Хортон з архаїчною міфологією «примітивних» культур, цікавими видаються смислові паралелі між колективною історією (*collectivepast*) і переказуванням індивідуального досвіду (*individualpast*), які складаються зі схожих взаємообумовлених чинників. Зокрема, у процесі відтворення власного минулого не лише фіксуються справжні події (що часто трактуються неоднозначно), але й враховуються відчуття, що спричинили їхнє виникнення, а також емоційні наслідки (тріумф, радість, гордість, відчай, страх, безнадія і т. ін.). Важливе місце у творенні персональної історії посідають також ірреальні події – ілюзії, видіння, пророцтва, фантазії та сни. Подібно формується колективна історія, що є симбіозом раціонального й ірраціонального досвіду попередніх поколінь [11]. Раціональний досвід обумовлений зовнішніми факторами – кліматичними змінами, стабільністю матеріального виробництва (способів господарювання), споживання (харчування) і суспільного регулювання (культура).

Ірраціональний колективний досвід зіставляється з *individualpast*. Традиційне суспільство в цьому разі уявляється як цілісний (у фізичному, емоційному і металевому плані) організм (*collectivepersona*), що пояснює незрозумілий для «ізольованих» представників індустріального світу (*singularpersona*) феномен колективних пророцтв і сновидінь. Типовим прикладом є ініціаційні сни, що можуть бути масовими, тобто ті чи інші представники соціуму в певному віці переживають схожі сновидіння ритуального характеру. У процесі їхнього переповідання та обговорення «літній індіанець може сказати молодшому, який розповідає про те, що він бачив уві сні: “Ні, це неправильно, так не було тоді, коли я там був”, сновидіння явно сприймається при цьому як відвідування іншого світу. Отже, люди уві сні виявляються ніби в одній і тій самій дійсності, у тому самому сакральному світі й, відповідно, обмінюються досвідом, уточнюючи уявлення про цю реальність» [11, с. 19]. На думку Б. Успенського, «у ритуальних сновидіннях можуть реалізуватися одні й ті самі уявлення, виявлятися той самий міфологічний досвід. Сновидіння в такому разі об'єднують членів соціуму: передбачається, що різні люди бачать, по суті, той самий сон, що варіюється лише в деталях» [11, с. 35]. На перший погляд, міф формує сюжету сновидіння, що пояснює феномен «спільного споглядання» й нагадує сеанс колективного гіпнозу, коли схожі за психічною організацією люди сприймають «потрібну» для гіпнотизера інформацією. Саме в цьому криється діалектика сновидіння, здатного формувати «порядок денний» міфу, який у свою чергу моделює події сьогодення⁴.

Нез'ясованим залишається механізм формування наративу сновидіння як логічного, зв'язного й цілісного тексту. На відміну від сприйняття послідовності реальних подій сновидіння зазвичай є аритмічними й розірваними, унаслідок чого важко докладно і зв'язно переказати всі нюанси їхнього сюжету. У традиційній культурі ключовим фактором тлумачення сну є образ (колективного «Я»), смислові параметри якого вже «завантажені» в підсвідомість *hominibustraditional*. Інакше кажучи, «людина традиційна» не творить власного наративу, а лише конструює його з елементів колективного досвіду. Напри-

клад, сон про воду тлумачиться залежно від її стану (статичного-динамічного), забарвлення (світлого-темного), консистенції (чистого-брудного) або функцій (тамує спрагу, топить, несе, тримає, заповнює тощо). Відтак образи колективного «Я» є стереотипними і становлять набір смислових кліше, які використовуються не лише для пояснення образів сновидіння, але й слугують інструментом для осмислення минулого в прогнозуванні майбутнього (мутна вода сниться до неприємностей). Відповідна ситуація пояснює чітку уніфікацію традиційної культури й стосується не тільки «зрозумілого» буденного (теперішнього), але «незбагненого» майбутнього, що обумовлює необхідність його систематизації і пояснює доцільність існування «гадальників» і «сонників», які «втискують» динамічні образи підсвідомого в статичну систему бінарних відношень.

Натомість під час індивідуального осмислення сновидіння використовуються персональні декодери, а прогалини (ментальні розриви) між його ключовими подіями заповнюються не колективним «Я», а власним досвідом, за допомогою чого події сну поєднуються в наратив. Однак словесне відтворення сновидіння відрізняється від переказування реальних подій. Це пояснюється тим, що згадування дійсності відбувається послідовно й орієнтовано на побудову лінійних суджень, але інформаційні властивості сну є іншими. За невеликий проміжок часу у сновидінні передається значний обсяг інформації, розшифрування якої може бути тривалим. Здатність до стиснення інформаційних потоків зумовлена властивостями підсвідомого компонувати в один смисловий ряд різнопланові події, що відбулися в різний час або уявні образи, які асоціюються з реальними подіями. Інакше кажучи, пам'ять довільно «висмикує» їх з глибин *repositio* й вибудовує у «своєму» порядку. У зв'язку із цим у сновидіннях «своя» логіка формування сюжету, що ускладнює його трансляцію в логічне оповідання.

Доцільним є також питання щодо функціональних характеристик сновидного і снотлумачного текстів, точніше, які завдання виконує наратив сну в контексті культури. З погляду психології сон є провісником внутрішніх процесів людини, тому може виконувати компенсаторну

й попереджувальну функції. На відміну від мистецтва, яке трансформує нереалізовані потреби у творчі образи, сновидіння «має справу» з підсвідомим, тому емоційні компенсації можуть проявлятися в гіпертрофованих формах. Крім гіпотези З. Фрейда про те, що у сновидінні реалізуються цензуровані суспільною мораллю приховані бажання, доречною видається думка про зв'язок персонального сновидіння з глибинною колективною пам'яттю людства. Унаслідок потужного психічного тиску (викликаного різними факторами – суспільними, релігійними, емоційними, фізіологічними) у сні можуть з'являтися давно забуті образи далекого минулого, які компенсують встановлені культурою обмеження й нівелюють стресові ситуації. Інакше кажучи, відбувається руйнація первісних табу (на агресію, сексуальний потяг, харчування тощо), а людина ніби повертається в часи «до-творення», позбавляючись тотального контролю культури. Очевидно, що в результаті конфлікту з культурою («*prehistorichomo* ↔ *excultu shomo*») зазначені вище сюжети не трансформуються на текст, тобто не переказуються на широкий загал, а відтак залишаються невідомими, що зумовлює цікавість до таких сновидінь психологів.

Висновок. У традиційній культурі сновидіння сприймається як метаповідомлення, що має бути «прочитаним» і переказаним іншим. Трансформація сновидіння на текст відбувається за правилами модальної логіки, тобто асоціації і видіння підсвідомого «втискуються» в параметри міфологічної картини світу (*traditio*) або систему культурних цінностей сучасності (*industriae*). Унаслідок цього такі властивості сновидіння, як концентрація, зміщення, поєднання неподібного, інверсія, транспортуються в понятійні категорії «свідомого», зокрема структурування, протиставлення, виокремлення та порівняння.

Ознаки сновидіння більше корелюються з міфологічним мисленням, ніж з лінійними сентенціями буденності, що пояснюється властивостями міфу, структура якого тяжіє до алогічності, гомогенності, навіюваності, синкретичності та дуальності. Особливістю текстів-переказів сновидінь є їхня схожість, навіть певна шаблонність, що пояснюється, на нашу думку, двома факторами. По перше, вони (ці тексти)

формується в спільному ментальному й емоційному полі культури; по друге, їхнє тлумачення не відрізняється оригінальністю, оскільки здійснюється в межах міфологічної картини світу. «Типові» сюжети сновидінь і варіанти їхньої інтерпретації містяться у так званих сонниках.

Існування снотлумачної традиції свідчить про її затребуваність у традиційному суспільстві, що криється в необхідності встановлення контакту з позамежним світом (відповідні ідеї транспортуються в наш час у засобах масової інформації), а також спробою прогнозувати майбутнє. У такому разі («традиційне») сновидіння набуває діалектних характеристик, позаяк є результатом міфологічного мислення, але одночасно саме його продукує, моделюючи стереотип-

ну поведінку *hominibustraditional*. Отже, вербальна трансляція сну розуміється як творення тексту міфу – власної або колективної (родової) історії. Індивідуальна або колективна пам'ять з часом трансформується в наратив (аналогічні процеси можуть відбуватися також з нереалізованими потенціями особи або народу).

«Людина традиційна» перебуває в просторі й часі культури, під контролем якої відбувається не лише тлумачення, але й виникнення окремих сновидних образів. Незважаючи на те, що сучасна культура спрямована на індивідуалізацію, сновидіння не завжди сприймається як суто персональне повідомлення, що зумовило виникнення феноменологічних підходів у його трактуванні.

Примітки

¹ Мається на увазі його ключових параметрів, що стосуються опозиції «життя – смерть», а також її соціально-регулятивного сегменту «дозвіл – заборона».

² Міф може «підлаштовуватися» під алогічні сценарії психіки, що спричиняє виникнення текстових аномалій, наприклад небилиць і фантазій.

³ Відповідні зіставлення не випадкові, про що свідчать дослідження О. Чижевського, який вивчав вплив світла сонця на соціальну активність: «Хоча історичне буття людства не вщує ні на хвилину і постійно спалахує то в одному, то в іншому місці Землі – у моменти максимумів сонячної активності воно набуває майже повного розвитку по усій поверхні планети» [9, с. 26].

⁴ У феноменології пропонується інший підхід, коли сюжет сновидіння не прив'язується до колективного міфу – традиційно-світоглядного, психолого-аналітичного, ідеологічного тощо.

Джерела та література

1. Абрахам К. Сон і міф. Очерки народной психологии / пер. с нем. М. Кадиш. Москва : Книгоиздательство «Современные проблемы», 1912. 114 с.

2. Аверинцев С. Архетипы. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/aver/arhet.php (дата звернення: 11.01.2022).

3. Буякас Т. М., Попов С. А. Феноменологический подход к пониманию сновидений. *Консультативная психология и психотерапия*. 2012. Т. 20. № 2. С. 66–109. URL : <https://psyjournals.ru/mpj/2012/n2/57175.shtml> (дата звернення: 11.01.2022).

4. Волков С. Н., Волостнова М. В. Феноменология сновидений: от древней экзегетики до современного экзистенциализма. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*. 2009. № 1. С. 156–159. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomenologiya-snovideniy-ot-drevney-ekzegotiki-do-sovremennogo-ekzistentsializma/viewer> (дата звернення: 11.01.2022).

5. Лазарева А. А. Толкование сновидений в народной культуре. Москва : РГГУ, 2020. 257 с.

6. Нора П. Проблематика мест памяти. *Франция-память* / М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 17–50.

7. Нуркова В. Чем отличается память о снах от памяти о повседневных событиях и как запомнить яркое сновидение. URL : <https://postnauka.ru/faq/91857> (дата звернення: 11.01.2022).

8. Сафронов Е. В. Актуализация «Dream-telling» в похоронно-поминальном обряде (на материале Ульяновской области). *Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология*. 2009. С. 159–167.

9. Томилин К. А. Вокруг трепещет пульс вселенной: А. Л. Чижевский. *Философия русского космизма*. Москва : Фонд «Новое тысячелетие», 1996. С. 164–180. URL : <http://old.ihst.ru/personal/tomilin/papers/chijevsky.htm> (дата звернення: 11.01.2022).
10. Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ ст. (розвідки і тексти) / упоряд. Т. М. Шевчук, Я. В. Ставицька. Київ : Дуліби, 2017. 224 с.
11. Успенский Б. А. История и семиотика. Избранные труды : в 2 т. Москва, 1994. Т. 1. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Ysp/01.php (дата звернення: 11.01.2022).
12. Carey K. Morewedge, Michael I. Norton. When dreaming is believing: The (motivated) interpretation of dreams. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2009. Vol. 96. Iss. 2. P. 249–264. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0013264>.
13. Domhoff G. W. The misinterpretation of dreams. *American Scientist*. 2000. 88 (2). P. 175–178.
14. Kaivóla-Bregenhøj A. Dreams as Folklore. *Fabula*. New York, 1993. P. 211–224. DOI: <https://doi.org/10.1515/fabl.1993.34.3-4.211>.
15. Kilborne B. «On classifying dreams». *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations* / Barbara Tedlock (ed.). 1987. 249 p.
16. Moving Dream Theory Beyond Freud and Jung G. William Domhoff University of California, Santa Cruz. URL : https://dreams.ucsc.edu/Library/domhoff_2000d.html (дата звернення: 11.01.2022).
17. Singh Simon, Ernst Edzard. *Trick or Treatment? Alternative Medicine on Trial*. London : Bantam, 2008. P. 287–288.
18. Swain T. Place for Strangers: Towards a History of Australian Aboriginal Being. New York : Cambridge University Press, 1993. 303 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511552175>.
19. Tedlock B. The new anthropology of dreaming. *Dreams: A reader on religious, cultural, and psychological dimensions of dreaming* / K. Bulkeley (Ed.). 2001. P. 249–264. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-08545-0_17.

References

1. ABRAHAM, Karl. *Dream and Myth. Essays of Folk Psychology*. Translated from German by M. KADISH. Moscow: *Modern Problems* Publishing House, 1912, 114 pp. [in Russian].
2. AVERINTSEV, Sergei. Archetypes [viewed 11 January 2022]. Available from: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/aver/arhet.php [in Russian].
3. BUYAKAS, Tatyana, Sergei POPOV. Phenomenological Approach to Understanding the Dreams. *Counseling Psychology and Psychotherapy*. Moscow State Psychological and Pedagogical University. 2012, vol. 20, no. 2, pp. 66–109 [viewed 11 January 2022]. Available from: <https://psyjournals.ru/mpj/2012/n2/57175.shtml> [in Russian].
4. VOLKOV, Sergei, Marina VOLOSTNOVA. Phenomenology of Dreams: from Ancient Exegetics to Modern Existentialism. *Bulletin of the Nikolai Nekrasov Kostroma State University*. 2009, no. 1, pp. 156–159 [viewed 11 January 2022]. Available from: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomenologiya-snovideniy-ot-drevney-ekzegetiki-do-sovremennogo-ekzistentsializma/viewer> [in Russian].
5. LAZAREVA, Anna. *Interpretation of Dreams in Folk Culture*. Moscow: RSUH, 2020, 257 pp. [in Russian].
6. NORA, Pierre, Mona OZOUF, Gerard de PUIMEZH, Michel Winock. *Problems of Places of Memory. France-Memory*. Saint-Petersburg: St-Petersburg University Publishers, 1999, pp. 17–50 [in Russian].
7. NURKOVA, Veronika. *What is the Difference between the Memory on Dreams and the Memory on Everyday Events and how to Remember a Vivid Dream* [viewed 11 January 2022]. Available from: <https://postnauka.ru/faq/91857> [in Russian].
8. SAFRONOV, Evgeny. Actualization of «Dream-Telling» in the Funeral and Last Rites (After the Material of the Ulyanovsk Region). *Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series: Literary Science. Linguistics. Culturology*. 2009, pp. 159–167 [in Russian].
9. TOMILIN, Konstantin. The Pulse of the Universe Flutters Around: A. L. Chizhevsky. *Philosophy of Russian Cosmism*, Moscow: *New Millennium* Foundation, 1996, pp. 164–180 [viewed 11 January 2022]. Available from: <http://old.ihst.ru/personal/tomilin/papers/chijevsky.htm> [in Russian].
10. SHEVCHUK, Tetiana and Yaryna STAVYTSKA, compilers. *Ukrainian Oral Tradition of Dream Interpretation of the Early Twentieth Century (Studies and Texts)*. Kyiv: Duliby, 2017, 224 pp. [in Ukrainian].
11. USPENSKY, Boris. *History and Semiotics. Selected Works: In Two Volumes*. Moscow, 1994, vol. 1 [viewed 11 January 2022]. Available from: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Ysp/01.php [in Russian].

12. CAREY, K. Morewedge and Michael I. NORTON. When Dreaming is Believing: The (Motivated) Interpretation of Dreams. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2009, vol. 96, iss. 2, pp. 249–264 [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0013264>.
13. DOMHOFF, G. William. The Misinterpretation of Dreams. *American Scientist*, 2000, iss. 88 (2), pp. 175–178 [in English].
14. KAIVÓLA-BREGENHÓJ, Annikki. Dreams as Folklore. *Fabula*, New-York, 1993, pp. 211–224 [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1515/fabl.1993.34.3-4.211>.
15. KILBORNE, Benjamin. On Classifying Dreams. In: Barbara TEDLOCK, ed. *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*. 1987, 249 pp. [in English].
16. DOMHOFF, G. William. *Moving Dream Theory Beyond Freud and Jung*. University of California, Santa Cruz [viewed 11 January 2022]. Available from: https://dreams.ucsc.edu/Library/domhoff_2000d.html [in English].
17. SINGH, Simon and Ernst EDZARD. *Trick or Treatment? Alternative Medicine on Trial*. London: Bantam, 2008, pp. 287–288 [in English].
18. SWAIN, Tony. *A Place for Strangers: Towards a History of Australian Aboriginal Being*. University of Sydney. Cambridge University Press, 1993, 303 pp. [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511552175>.
19. TEDLOCK, Barbara. The New Anthropology of Dreaming. In: Kelly BULKELEY, ed. *Dreams: A Reader on Religious, Cultural, and Psychological Dimensions of Dreaming*. 2001, pp. 249–264 [in English]. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-08545-0_17.

Надійшла / Received 14.11.2022

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 25.11.2022